

4. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»
5. Закон України «Про систему оподаткування в Україні»
6. Закон України «Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим»
7. Декрет Кабінету Міністрів «Про місцеві податки і збори»
8. Постанова Кабінету Міністрів України від 15.12.2010 № 1132 «Про затвердження Порядку перерахування міжбюджетних трансфертів»
9. Піхоцький В.Ф. Ресурсні платежі та місцеві податки і збори: Навчальний посібник – К.: ВД „Професіонал”, 2005. – 304 с.
10. Буряк С.В.» Місцеві податки і збори. Податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів» ./Держ.податк. служба України; за ред..С.В.Буряка.-К.:Юрінком Інтер,2009.-320 с.

УДК 332.1:336.1:351.82

Кондрашихін А. Б.,
д.е.н., доц., завідувач кафедри
державних та місцевих фінансів
Академії муніципального управління, м. Київ

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН ЯК ОБ’ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглянуто особливості застосування методологічного інструментарію у дослідженнях сучасних фінансових відносин, що відчувають вплив трансформаційних змін економічного простору. Визначено основні причини розбіжності результатів наукового аналізу. Запропоновано рекомендації щодо наближення результативності до практики фінансового обігу.

Рассмотрены особенности применения методологического инструментария в исследованиях современных финансовых отношений, испытывающих влияние трансформационных изменений экономического пространства. Выявлены основные источники расхождения в результатах научного анализа. Предложены рекомендации относительно приближения результативности к практике финансового обращения.

The features of the application of methodological tools in the study of modern financial relationships, experiencing the effect of transformational changes in the economic area. The basic sources of discrepancies in the results of scientific analysis. Recommendations regarding the impact approximation to the practice of financial circulation.

Постановка проблеми. Реформування господарського комплексу, накопичений досвід корпоратизації та приватизації підприємств різних галузей економіки, розмаїття нормативних вимог стосовно організації фінансового обігу в господарстві змушують шукати нові підходи у використанні ринкових можливостей, зростання ефективності акціонерної форми капіталу, доходності фінансових інструментів. З документів, що регулюють економічні, організаційно-правові й інші групи відносини щодо обігу фінансових активів, впливає недостатня прозорість фінансового

ринку, окремих його складових частин на всіх рівнях – від окремо взятої угоди з до кожного емітента фінансових активів чи регіону в цілому. Актуальною також стає задача формування нових механізмів впливу у фінансовій сфері господарства з метою її перетворення на ефективний інструмент соціально-економічного оновлення суспільства.

Однак в оптимізації фінансової системи на принципово новій науково-теоретичній і методологічній базі, яка б в враховувала як сукупну систему загальнонаукових принципів розвитку продуктивних сил, так і їхні регіональні особливості та специфіку використання переваг ринку, закладаються підвалини сталого розвитку територій на системних, тривалих засадах. Тому важливим стає порівняти погляди науковців та виявити розбіжності у методологічному апараті дослідження фінансової сфери, зокрема результативності її фінансових відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковому обґрунтуванню фінансової проблематики присвячується багато праць з економіки, юриспруденції, безпеки, державного управління, соціології, менеджменту, психології, навіть техніки [1]. У комплексі вони описують таке складне явище, яким сьогодні стає фінансова система, де обертаються фінансові активи та вирішуються специфічні завдання підтримки сталого режиму функціонування фінансових відносин між суб'єктами господарства, органами влади та управління, окремими громадянами – мешканцями країни. Сукупність наведених елементів, що певним чином розподілені за територіальною ознакою або є організаційно прив'язаними до певних місць розташування господарських суб'єктів, характеризується системними ознаками, а сполучною компонентою виступає система фінансових відносин.

Відомі дослідження регіональної структури фінансового ринку містять аналіз діяльності окремих елементів інфраструктури – фондових бірж, інвестиційних посередників, а також регулюючих і допоміжних органів, та розвивають ідею про структуроутворюючу роль банків у регіональному розвитку [2, 3]. Через трансформаційні зміни пострадянського простору набуває нового змісту проблематика громадського життя, висвітлюється багато аспектів та сторін, що віддзеркалюють суспільні погляди у різноманітних координатних вимірах доцільності, ефективності, незворотності подій, долі людини, робляться прогнози та будуються перспективні плани. Інтеграційні прагнення та глобалізаційна реальність підштовхують громадську думку до найшвидших відповідей на виклики, формулювання національних пріоритетів, пошуку найефективніших стратегій господарського розвитку. Роль фінансової системи країни зростає, збагачується наповненість фінансових відносин, що склалися або лише формуються між суб'єктами господарства. Вплив фінансових важелів відчувається практично за усіма сферами та рівнями суспільного життя.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відмінність наукових результатів, що одержують дослідники різного

галузевого напрямку, пояснюється також системним підходом до управління процесами формування, розвитку та функціонування фінансової системи в межах окремих регіональних господарських комплексів під час соціально-економічних трансформацій. Через системність аналізу розбіжність в результаті дослідження протягом часу набуває мультиплікативного характеру, оскільки сценарії розвитку фінансових відносин індивідуальні та залежать від методологічного інструментарію.

В основу методологічного підходу до дослідження розвитку і функціонування фінансової системи покладено такі вихідні положення.

1. Методологічно важливим є обґрунтування специфіки фінансів як універсального інструмента економічних реформ з урахуванням взаємозв'язків і взаємозалежності суб'єктів, що фактично існують в межах регіональних господарських комплексів.

2. Особливість методології вивчення та функціонування будь-якого фінансового інструменту не дає змоги ігнорувати специфіку виробничої галузі, де він використовується (промисловість, сільське господарство чи інша галузь), що обумовлює специфічний (галузевий) характер територіальної організації фінансів щодо локалізації елементів територіально-виробничого комплексу.

3. Утилітарно споживчий підхід до деяких фінансових інструментів (акції, гроші) як засобів перерозподілу власності в процесі приватизації, особливо в першій половині 90-х років ХХ століття, дав змогу сконцентрувати величезну кількість протиріч і проблем трансформації планової економіки в ринкову навколо територіальної організації фінансової системи та її структурних елементів..

Однак методологічним особливостям вивчення взаємодії між учасниками правочинів з фінансовими активами щодо формування фінансових відносин не приділяється достатня увага, тому суттєві сторони управління і функціонування більшості осіб фінансового ринку, які існують у межах фінансової системи – емітентів, інвесторів, професійних та інших учасників, залишаються практично невивченими, що спричиняє розбіжності між науковими результатами та реальною фінансовою практикою.

Формулювання цілей статті. Метою статті є порівняння методологічного інструментарію, що застосовується у дослідженні фінансових відносин сучасного господарського комплексу країни з боку фахівців різного галузевого спрямування та пошук прийомів щодо наближення результатів наукового аналізу до реальної практики фінансового обігу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фінансова сфера сучасного буття охоплює усі групи суспільних відносин та вважається найвпливовішою, поступово випереджаючи навіть традиційні сектори, що формують конкурентні переваги будь-якої території – рівень військової техніки та озброєння, інноваційно-технологічне забезпечення виробництва,

спроможності суспільства щодо задоволення індивідуальних потреб особистісного розвитку людини тощо. Наукова категорія «відносин» відрізняється універсальністю та здатністю найповнішого охоплення багаття людських стосунків, емоцій, почуттів, живій реакції суб'єкта на зовнішні виклики під час трансформаційних процесів. Все частіше фінансову сферу розглядають у просторових координатах, тому доцільним виглядає проводити аналіз категорії фінансових відносин як системної складової загальної організації фінансів за територією дослідження.

Територіальну організацію фінансів доцільно розглядати як процес формування єдиної системи окремих структурних елементів різних ієрархічних рівнів: від регіонального фінансового ринку (ринку фінансових послуг) до одиничної угоди з фінансовим активом. При цьому ланкою першого рівня виступає регіональний фінансовий ринок, другого – учасник фінансових відносин щодо обігу фінансового активу, третього – правочин з фінансовим активом. Базовими компонентами територіальної організації фінансової системи розглядається її інвестиційно-емісійна інфраструктура, інституціональні утворення національного рівня (Національний банк України, Національна депозитарна система України), регіональна структура органів центральної та місцевої виконавчої влади, що мають вплив на сценарний розвиток фінансових відносин, як центральні вузли системи управління та організації фінансів.

Територіальна організація фінансової системи – це цілісна система забезпечення пропорційних організаційно-управлінських взаємозв'язків, спрямованих на досягнення оптимальної регіональної структури цієї сфери суспільних відносин, раціональне використання фінансових та інтелектуальних ресурсів, найповніше задоволення потреб суб'єктів господарської діяльності в надійних інструментах залучення інвестиційно-фінансових активів. Вона включає: просторове розміщення матеріально-речових елементів фінансового обігу; систему управління цією сферою суспільних відносин; фактично сформоване поєднання речових елементів з учасниками фінансових відносин у єдиному процесі.

Територіальні властивості фінансового обігу можуть описувати різні методологічні засоби, зокрема, по-різному можна сформулювати об'єкт дослідження фінансової системи, а тем більш – запропонувати розмаїття предметів дослідження у сфері фінансів. Вивченням сучасного стану фінансового, банківського, інвестиційного секторів займаються фахівці з різних галузей фінансової науки та управління [4,5]. При цьому застосовується оригінальний методологічний інструментарій [6,7], що досить часто призводить до розбіжностей аналітичного результату. Тому все більш доводиться замислюватися над парадигмою фінансової системи.

Під методологією сучасного дослідження прийнято розуміти сукупність прийомів, методів наукового аналізу, включаючи визначення меж об'єкта та предмета дослідження, границі застосування наукових підходів, зокрема постановки експерименту, обрання амплітуди управлінського впливу. Виходячи з сегментації фінансової сфери та

фінансових знань, до вивчення фінансових відносин залучаються фахівці з різних наукових галузей, включаючи групи природних та гуманітарних наук (за тематикою дисертаційних та монографічних досліджень): технічні, зокрема наукові спеціальності 05. 05.13.06 – інформаційні технології; 01.05.02 - математичне моделювання та обчислювальні методи; 05.13.03 - системи та процеси керування тощо [3]; економічні, зокрема спеціальність 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит [1]; юридичні, а саме спеціальність 12.00.07, яка поєднує адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право [6]; географічні, 11.00.02 – економічна та соціальна географія [10]; історичні, 07.00.04 – археологія [11]; державне управління – 25.00. 02; документознавство. Архівознавство - 27.00.02.

При цьому аналіз кількості поданих до захисту дисертацій на здобуття наукового ступеню кандидата наук свідчить про вагому частку галузевих досліджень у фінансовій сфері лише з двох спеціальностей – 08.00.08 та 12.00.07, а саме: 79 та 37 робіт відповідно [12]. Тому подальше порівняння концентрується навколо наукового доробку саме з цих напрямів.

Обидві науки відносяться до категорії суспільних наук, тобто загальним предметом дослідження виступають суспільство, людина, особистість. У загальному сенсі економісти та юристи вивчають суспільні відносини, що складаються між суб'єктами, у цьому аспекті – між учасниками фінансових відносин. У той же час вони стосуються однакових наукових груп: право – це соціальні науки; економіка – соціальні науки [7, с.1], тому на цьому рівні мають характеризуватися відносною методологічною єдністю.

Єдністю визначаються також підходи до формулювання об'єкту дослідження обох наук [8, с.10], предмет – знаходиться в межах об'єкта та вони співвідносяться один з одним в межах дослідження. Водночас управління передбачає класифікацію елементів фінансового середовища за ознаками об'єктності та суб'єктності [9]. Але юридична наука виділяє також специфічну трактовку об'єкту дослідження: об'єкт дослідження окремо юридичної науки – це право і держава (спільний), який розподіляється через спеціалізовані науки, що входять до її складу, кожна з яких водночас має свій власний предмет дослідження.

На мікрорівні об'єктом управління можуть розглядатися процеси акумуляції, використання, розподілу і перерозподілу фінансових активів - грошових доходів, фондів підприємств і організацій, окремих господарських суб'єктів, приватних підприємців, що створені у межах чинного законодавства та мають певний організаційно-правовий устрій. Для обох наук однаковими є класифікаційні ознаки фінансів, що традиційно використовують для їхнього розділення на: 1) публічні (державні фінанси і муніципальні фінанси або місцеві) й приватні (особисті фінанси та сімейні фінанси; фінанси малого бізнесу, корпоративні фінанси (підприємств, т.зв. бізнесу), фінанси банків, фінанси

некомерційних організацій. Однаковими в межах порівняння можна вважати первинність видатків для публічних фінансів й прибутки - для приватних, а також сегментація фінансової діяльності: фінансовий менеджмент; фінансові ринки; банківська справа; фінансові статистика, математика та інформація; фінансовий контроль тощо. Кожному з сегментів можна поставити у відповідність певну область фінансових знань, які узагальнюють практику управління фінансами та відображають специфіку фінансових відносин у суспільстві, публічне сприйняття результативності фінансового управління та устрою.

Формула спеціальності 12.00.07 містить таке [6]: Зміст підрозділу «фінансове право» - «наукові знання про суспільні відносини, що складаються у сфері управління органами публічної влади публічними фінансами. Фінансово-правове регулювання є важливою сферою управління державою комплексом бюджетно-фінансових і кредитних відносин, які складаються на податковій і грошово-платіжній основі, вивчаються наукою фінансового права з метою теоретичного та практичного осмислення явищ і процесів у вказаній галузі».

Формула спеціальності 08.00.08 більш розгорнута та містить таке [1]: «Наукова спеціальність, яка досліджує рух фінансових ресурсів, формування та використання капіталу, доходів і грошових фондів, що опосередковують розподіл та перерозподіл вартості валового внутрішнього продукту у суспільстві на макрорівні, грошову, фінансову і кредитну системи та їх інституційну інфраструктуру, функціонування державних фінансів, фінансового і страхового ринків, фінансову внутрішню й зовнішню політику держави та її складові». У формулі безпосередньо термін «управління» не використано.

Тобто вже на рівні формул наукових спеціальностей простежуються розбіжності між обома науками у конкретиці обрання як об'єктів так й предметів досліджень, виділення системних ознак управління. Так, юридична наука на перший план ставить державу як провідного суб'єкта у формуванні фінансової сфери та регулятора (специфічна форма управлінського впливу) фінансових відносин між суб'єктами іншої родової ознаки. При цьому з розмаїття фінансових відносин, що виникають навколо обігу фінансових активів, до аналізу залучається окрема група фінансово-правових відносин (право на регулювання, фінансово-правові норми, суб'єктний склад тощо).

Різняться також напрями досліджень обох наук. Так в юридичному аналізі окремо виділено науку фінансового права, яка формується в країні вже понад 20 років, має оригінальний, неповторний методологічний, категоріально-понятійний апарати та власні наукові школи [5].

Перелік напрямів економічної спеціальності 08.00.08 набагато ширший та містить 33 позиції [1], у 7 з яких безпосередньо використано терміни «державна», «державний», у 2 – «управління». Певну розбіжність для різних наук демонструють й методи дослідження [12]. Так до методологічного інструментарію юридичної науки у сфері фінансів

належать методи [13]: історичний, діалектичний, системно-структурного аналізу, формально-логічний (догматичний), порівняння та порівняльно-правовий, історико-правовий, логічного і порівняльного аналізу законодавчих та нормативних актів, моделювання, аналізу та синтезу, індукції та дедукції, емпіричного дослідження (спостереження, експеримент), системного підходу, статистичного аналізу, формально-юридичний та логіко-юридичний, компаративного та ретроспективного аналізу, прогнозування.

Методологічний інструментарій економічного дослідження вміщує добре випробувані у сфері фінансів методи аналізу [14]: конкретно-історичний, діалектичний, системно-структурний, порівняльний, економіко-статистичний та економіко-математичний, синергійний, коеволюційний, індукції та дедукції, емпіричний із застосуванням певної методики, метафізичний, кількісно-якісний, логічний, абстрактний, класифікації та експертних оцінок, проблемно-цільового підходу, сценарного моделювання, прогнозування тощо.

Спільними в обох науках є багато методів, зокрема: діалектичний, системно-структурного аналізу, аналізу та синтезу, індукції та дедукції, емпіричного дослідження (без конкретизації методики), системного підходу, статистичного аналізу тощо. Але розбіжність результату може виникати вже на рівні флуктуації границь предмету та об'єкту дослідження з ефектом посилення у подальшому розвитку та використанні здобутого доробку. Тому фінансова практика в умовах глобалізації змушує вітчизняних науковців до пошуку нових методів дослідження, зокрема таких, що б були здатними поєднати результативність юридичного аналізу з економічною оцінкою фінансового обігу, отриманого господарського результату, соціального ефекту від роботи банківської системи для регіону, його територіальної громади [15].

Схематично об'єкт дослідження фінансового ринку можна подати у вигляді набору нескінченної кількості правочинів з фінансовим активом та його фінансових відносин, що перебувають у певному взаємозв'язку між собою, а також суб'єктами цих відносин. У правочині з активом виникають, насамперед, відносин власності, та інші групи відносин (див. рис.1), що регулюються Законами України, нормами цивільного законодавства, власними економічними цілями учасників правочину та іншими інтересами суб'єктів фінансової системи.

Такі відносини перебувають у тісному взаємозв'язку між собою й є системною організацією взаємних прав і зобов'язань суб'єктів, що беруть участь у правочині та відносинах щодо фінансового активу. Під час трансформаційних перетворень система відносин відчуває взаємні зустрічні дії з боку будь-яких інших суб'єктів економічного простору.



Рис. 1. Системна організація одиничного правочину з фінансовим активом та відносин навколо нього як об'єкт дослідження

В межах одного й того самого об'єкта дослідження вони розглядаються як стохастичні в координатах: часу – t , простору – S , параметрів емітента фінансового активу – E , характеристик активу – h .

Внаслідок приватизації колишньої державної власності, що проводилася механізмами фінансового ринку та цінних паперів, було виявлено численні стохастичні впливи стосовно фінансових активів території, що загостило проблему наукового супроводу правочинів та сформованих навколо них фінансових відносин.

В загальному вигляді кожна угода (правочин) породжує індивідуальній, властивій тільки цієї угоді набір фінансових відносин, який можна охарактеризувати матрицею-рядком відносин об'єкта дослідження $\|B\|$ з елементами $B_v, B_p, B_c, B_m, B_f, B_i$, що відповідають сформованим групам відносинам навколо фінансового активу - власності, організаційно-правовим, соціальним, моральним, фінансовим та іншим.

Виходячи з фінансової задачі, регіональний учасник фінансових відносин, виступаючи в ролі суб'єкта управління (впливу), формулює власні пропозиції щодо об'єкта дослідження (істотні та інші умови угоди, порядок реалізації правових, соціальних, інформаційних, інших аспектів угоди, зміни економічних інтересів під час укладання і виконання тощо) і вступає у взаємодію з об'єктом дослідження, а також іншими учасниками фінансових відносин. Тим самим пропонується видозмінена структура відносин навколо одиничного правочину (групи угод), що відрізняється від сформованої моделі новою сукупністю відносин (схематично така пропозиція може бути відображена зміною пропорцій секторів різних груп відносин, що зображені на рисунку).

Така сукупність запропонованих відносин характеризується матрицею-рядком оновлених фінансових відносин (індекс-позначка 1) - $\|B\|_1$ з видозміненими елементами $B_{v1}, B_{p1}, B_{c1}, B_{m1}, B_{f1}, B_{i1}$, що

відрізняються від раніше сформованих груп відносин з елементами $B_B, B_P, B_C, B_M, B_F, B_i$. Запропонована зміна відносин відображає розбіжність задач управління регіонального учасника фінансових відносин щодо обраного об'єкту дослідження зі сформованою раніше системою відносин навколо нього.

Такі розбіжності груп відносин можна умовно охарактеризувати різницями $\Delta B_{y1} = B_B - B_{B1}, \Delta B_{p1} = B_P - B_{P1}, \Delta B_{c1} = B_C - B_{C1}, \Delta B_{m1} = B_M - B_{M1}, \Delta B_{e1} = B_e - B_{e1}, \Delta B_{i1} = B_i - B_{i1}$, що утворюють матрицю-різницю $\Delta \|B\|_1$.

При реалізації будь-якого завдання управління учасники фінансових відносин вступають в різноманітні взаємодії один з одним та з об'єктом дослідження з метою забезпечення власних інтересів, завдань і в цьому розумінні виступають як суб'єкти управління. Зв'язки, що виникають, відображають процес управління, складність якого залежить від багатьох факторів (властивості суб'єктів та об'єкту управління, розбіжності завдань управління та ін.). Прикладом порівняння цілей управління суб'єктів різного типу може бути взаємодія двох суб'єктів управління – інвестора на фінансовому ринку й податкового органу.

Метою управління інвестора є підвищення доходу, а умовами управління виступають позитивні ненульові фінансові результати операції з фінансовим активом:

$$\Phi_i > 0, \quad (1)$$

у тому числі за рахунок зменшення оподаткованої частини доходу, що досягається, наприклад, вмілим використанням норм законодавства, включаючи численні трактування і роз'яснення податкових термінів і тлумачень. При цьому податок Π зменшує фінансовий результат операції інвестора, а у вартості обслуговування фінансового активу інвестора з'являється складова, що пов'язана з витратами його на обчислення, облік, сплату податку і стосунки з податковими органами (наприклад, у судовому порядку).

Для податкового органу фінансовим показником операції інвестора є податок Π , тобто:

$$\Phi_{\Pi} = \Pi. \quad (2)$$

Порівняння формул (1) та (2) показує, що в найпростішій моделі двосторонніх податкових відносин результати дослідження інвестора, як власника коштів і прав на фінансовий актив, та податкового органу, як суб'єкта державного управління, є прямо протилежними з погляду на один фінансовий актив.

Висновки. Визначення наукової новизни дослідження безпосередньо обумовлене методологічною базою, що обирається відповідно до його завдань та притаманне тієї чи іншій науці. Вирішення завдань управління трансформаціями господарства та його фінансів потребує впровадження спеціальних підходів, що ґрунтуються на засадах узгодження інтересів суб'єктів та методологічних інструментів. Але сьогодні не вистачає

системної діяльності щодо поєднання наукових результатів, що досягаються у різних наукових сферах, у єдиній координатній мережі фінансового обігу, які б задовольняли вимогам трансформації економічного простору.

Результативності галузевих досліджень у сфері фінансів сприятиме покращення фінансової дисципліни, довіри між суб'єктами фінансових відносин, зниження соціальної напруженості у суспільстві. Перспективним для розвитку досліджень трансформаційних процесів вважається більш глибоке вивчення фінансової практики, що нагромаджена у сфері контролю за публічними фінансами, державних регулюючих та контролюючих органів. Цікавим також має стати взаємодія фінансових наукових шкіл країни, видання спільних праць провідними науковцями різної галузевої спрямованості.

Використані джерела інформації:

1. Паспорти спеціальностей / 08.00.08 – гроші, фінанси, кредит. – Бюлетень ВАК України. - №1. – 2007. – С.14-15.
2. Загорський В.С. Проблеми становлення і функціонування ринку цінних паперів в умовах перехідної економіки: Дис... д-ра екон.наук: 08.03.01. – Львів, 1996. – 370 с.
3. Аналіз сталого розвитку: глобальний і регіональний контексти: моногр. / Міжнар. рада з науки (ICSU) [та ін.] ; наук. кер. М.З. Згуровський. – К.: НТУУ «КПІ», 2010. – Ч. 2. Україна в індикаторах сталого розвитку. – 220 с. Бібліогр.: с. 150-155. – 500 пр.
4. Предмет і методи загальної теорії держави і права. [Електронний ресурс]: www.rivnynuk.info > Бібліотека. – Заголовок з екрану.
5. Музика О.А. Доходи місцевих бюджетів за українським законодавством. – К.: Атіка, 2004. – 344 с.
6. Паспорти спеціальностей / 12.00.07 - адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Бюлетень ВАК України. - №6. – 2007. – С.9-16.
7. Суспільні науки. Вікіпедія. [Електронний ресурс]: <http://uk.wikipedia.org/wiki/> – Заголовок з екрану.
8. Основні вимоги до дисертацій та авторефератів дисертацій // Бюлетень ВАК України. - №6. – 2007. – С.9-16.
9. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Ильичев Л.Ф., Федосеев П.Н., Ковалёв С.М., Панов В.Г. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.
10. Мельник К.Ю. Ринок цінних паперів України : суспільно-географічне дослідження / Автореф. Дис... канд. геогр. наук: 11.00.02 – економічна та соціальна географія / Науковий вісник. – 2010. - №3. – С. 7.
11. Марченко Л.В. Просторова організація господарства Херсонеса Таврійського в період розквіту (друга половина IV - перша половина III ст.ст. до н.е.: Автореф. Дис.... канд. істор. наук: 07.00.04 / НАН України; Інститут археології - К., 1997. - 22 с.
12. Атестаційний вісник // Науковий світ. – 2011. - №№ 2-7.
13. Реферативний огляд науково-дослідних робіт Науково-дослідного інституту фінансового права (2002 – 2010 роки) / за аг.ред. О.В. Солдатенко. – 2-ге видання, оновлене. – К.: Алерта, 2010. – 200 с.
14. Мочерний С.В. Методологія економічного дослідження. – Львів, Світ, 2001. – 416 с.
15. Кондрашихін А. Б. Інвестиційна діяльність в ринкових умовах господарювання [Текст] : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / А. Б. Кондрашихін, Т. В. Пепа, Т. М. Качала; М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. ник, Гриф Міністерства освіти і науки України № 1/11–4889 від 08.06.2010 р. – Черкаси : ЧДТУ, 2010. – 335 с. – Бібліогр.: с. 329-333.